

דמים יוכל ליקח הבהמה – אך אם לבסוף קיבל את דמיו הלא נתברר למפרע שהבהמה היתה קנויה לישראל מלכתחילה, ומדוע אינה חייבת בבכורה?
 וחידוש, שדין מיוחד הוא בבכור כיון שקדושתו נקבעת בלידה מדין התורה, צריך שיהא מבורר בשעת החלות, כי דין התורה לא יחול בתנאי ובספק [ומקור הדבר נראה מדרשה שדרשו (להלן נז.) 'מה בנך בברור לך אף צאנך ובקרך בברור לך' ע"ש]. וכיון שהדבר היה נתון בספק שמא לא ישלם ויגבה הלה את הבכור – לא נתקדש [ולא משום ההלכה הכללית 'אין ברירה' – אלא דין מסוים הוא בבכור כאמור]. ולפי זה יצא דין חדש; הלוקח מנכרי בהמה על תנאי, ועדיין לא נתקיים התנאי בשעת הלידה אלא לאחר מכן – אינו קדוש בבכורה כיון שבזמן הלידה לא היתה קדושה מבוררת (עפ"י זכר יצחק ח"ב כד).

דף יז

'איכא דאמרי הן וולדותיהן פטורין. תיבתא...'. ללשון זו הגרסה במשנתנו 'הן וולדותיהן'. או שמא ברייתא היא (כן כתב מהריט"א בשם הרא"ש. וכן נראה מדברי התוס' ד"ה טעמא. חזו"א יט,ה).

'רב אשי אמר: כגון שיש בו מקצת סימנין...'. לדברי רב אשי לא נחלקו ר"מ וחכמים על רחל בת רחל בת עז, או רחל בת עז בת רחל. וכתב הבית-יוסף (י"ד שטו) שלכך הרמב"ם השמיט זאת, כי פסק כרב אשי ולדעתו לכולי עלמא אין אלו נחשבים כ'נדמה'. ודלא כמו שפסקו הרא"ש והרמב"ן (והטור שם) לפטור.

ואולם יש אומרים להפך; שלדעת רב אשי פטור לכו"ע כי גם אלו בכלל 'נדמה', ולכך השמיט הרמב"ם כי גם הם נכללים במה שכתב 'רחל בת עז'.

'ממתניתין דקתני רחל בת עז – אין להכריע כלום, דמשנתנו עיקר דין נדמה קתני, וכל שרש יש לו ספיקות שלא נתפרשו במשנה, ואם היה דעת הר"מ להכשיר – גם כן היה לו לפרש [אלא הר"מ היה מסור לקצר בכל מאי דאפשר כדי להספיק לכלול כל שרשי תורה שבעל-פה שהיא עבודה בלתי טבעית בכח אנושי רק שניתן מתנה למי שזכה לכך וכדתנן בלומד תורה לשמה] (לשון החזו"א בכורות יט,ט).

א. כן הכריע שם החזו"א להלכה שכל שנשנתנה פעם אחת, כל הדורות הבאים הרי הם בכלל 'נדמה', בין לקולא – לענין כלאים שאינו אסור אלא מדרבנן [כ"ד הרמב"ם, כפי' הכס"מ. והגר"א כ' שמשמע בגמרא שאסור מן התורה], ולענין בכורה שאינו קדוש. בין לחומרא – שפסול לקרבן, וכן לציצית. וכן כתב בלוקטי הלכות שגם להרמב"ם פטור. וכן מובא (בכף החיים ט,ג) מ'עולת תמיד' שצמר רחל בת רחל בת עז פסול לציצית.

וע' בגליון מהרש"א שטו,ה. וע"ע באורך בחדושים ובאורים ב,ג.

ב. מש"כ שאין לדייק מלשון המשנה לחייב רחל בת רחל בת עז, נראה שיש מקום לדייק לפטור כרבנן (כן כתב בספר חדושים ובאורים ב,ג), שלא אמרו רחל בת עז אינו בכור [כמו לענין אנדרוגינוס להלן מא.]. אלא 'פטורה מן הבכורה' – לשון זו משמע שהבן שיוולד לה אינו מתקדש בקדושת בכור, הרי משמע שגם בן נדמה פטור.

ג. עוד בענין צמר נדמה וכלאים – ע' במובא בכ"ק עח.

'מודה ר' מאיר בשעיר של ראש חדש דבעינן בן שעירה...'. ומה שחייב בבכורה ברחל בת עז בת רחל, והלא אינו ראוי להקרבה – היינו שקדוש לענין נתינה לכהן בלבד אבל אינו קרב. ונראה שאינו נחשב בעל-מום, ואעפ"י שאינו דומה לאמו – כיון שהוא כשאר בני מינו, ואמו היא

שנשנתנה. ולכן נראה שאין פודים אותו עד שיפול בו מום (הדושי הגר"ז). וע' גם חזו"א יט, ו-ז. ע"ע במובא לעיל יב, אודות חלות קדושת בכורה לענין מתנה לכהן ללא קדושת הקרבה).

ואולם בספר שפת אמת כתב שלא אמרו 'מודה ר' מאיר' אלא בקרבן ציבור כגון שעיר ראש-חדש, אבל קרבן יחיד, אם דומה לאם אמו – כשר. ולפיכך הבכור הזה קרב למזבח ולא רק ניתן לכהן.

ופירש שזה שאמרו 'הוה אמינא הני מילי לגבי קרבן חובה אבל נדבה לא' – על נדמה ממש אמרו, אבל רחל בת רחל בת עז אכן אינו פסול אלא בקרבן ציבור.

וצ"ב לפי"ז למה הוצרכו בגמרא להמציא חילוק שאינו אליבא דאמת, בין חובה לנדבה, ולא אמרו חילוק הקיים באמת בעז בת רחל בת עז – אי מהתם הוה אמינא הני מילי בציבור ולא ביחיד.

ואפשר שכונת הגמרא לחלק בין מקום שהוזכר בתורה להצריך את המין הפרטי של הבהמה כגון שעיר או כבש וכדו', שאין כשר אלא כשהוא 'שעיר' בשלמותו ובטהרתו, ובין מקום שלא הוצרך מין פרטי כגון קרבנות נדבה הבאים מכל מין הבקר והצאן, והוא הדין לבכור בהמה טהורה, ולכן אם נולד עז שנדמה לכבש אין כאן פגם, שמ"מ הוא 'שה' בטהרתו (ע' כדוגמת זאת בשו"ת שבט הלוי ח"ד פט).

גם בחזו"א (יט, ו) צדד כעין זה, שלא מיעטו מאחד' אלא בשעיר, ולא בשאר קרבנות. וכתב שמשמע כן ברש"י ותוס' שכתבו דלאו דוקא בשעיר ר"ח אלא בכל השעירים. וכ"כ הגר"ס. אך אפשר לדחות שדבריהם מוסבים על נקיטת לשון 'שעיר ר"ח' והיה יכול לנקוט גם 'שעירי הרגלים', שבכולם נאמר 'אחד'. אבל לדינא אפשר שכל הקרבנות כולם שוים, שהרי הוקשו זה לזה.

(ע"ב) 'זכר ונקבה – אין כאן לכהן כלום'. וכתב הרא"ש (ד) שהזכר ירעה עד שיסתאב ויאיכל במומו לבעלים. ויש לשאול, הלא יש כאן רוב צדדים לפטור שהרי מחצה יולדות נקבה תחילה, וגם אם ילדה זכר תחילה שמה יצא מקצת מהנקבה עם הזכר והרי היא חוצצת בין הרחם לזכר (וכדלעיל ט). [והלא הרא"ש עצמו כתב (שם) לענין פטר חמור שיש באופן זה רוב לפטור אלא כיון שאינו מפסיד, כי מפריש שה לעצמו, לכך יש להחמיר – אך כאן בבכור בהמה טהורה, הלא יוצא נפסד, שצריך להמתין עד שיסתאב?]

ויש לומר שבקדושת הגוף החמירו שלא לסמוך על רוב כזה [וכן לא על ספק-ספקא] משום חומרת שחיטת קדשים בחוץ שאיסורו בכרת (עפ"י שו"ת הגרעק"א ח"א קסז – עפ"י המשנה-למלך סוף הל' בכורים).

בספר חדושים ובאורים (ג, ז) כתב שישנם טעמים נוספים להחמיר בספק כזה; בקדושה הבאה מאליה יש להקדש דין 'מחוק' וכל שא"א להוציא ממוחזק הרי הוא קדוש מספק. גם ספק של חסרון ידיעה גרע משאר ספקות.

ונראה שבדוקא נקטו האחרונים חומרת קדשים בחוץ, ולא מטעם אחר; שהרי אמרו (בחולין עז) המבכרת שהפילה שליא – ישליכנה לכלבים, משום סמוך מיעוטא דנדמה למחצה דנקבות. הרי שמצדדים מיעוט דמיעוט דנדמה להחשיב רוב להקל בקדושת בכור, וכ"ש שיש להקל בנידון דידן שיש רוב גמור להקל – אלא ודאי דוקא בבהמה הראויה לשחיטה החמירו, משום שחיטת קדשים בחוץ שהן בכרת, משא"כ בשליא.

'אפשר לצמצם... אי אפשר לצמצם'. מפירוש המשניות לרמב"ם נראה שכוונת חכמים במשנתנו 'אי אפשר לצמצם' – אי אפשר בטבע הלידה שלעולם אין אפשרות שיצאו ממש כאחת [דלא כהתוס' שכתבו שהיא אפשרות קיימת אלא שאין ביד האדם לדעת זאת לעולם].

ונראה שאין זה ענין יחודי בטבע הלידה שלעולם אין אפשרות שיצאו כאחת, אלא הכוונה שהיא אפשרות רחוקה ביותר שאינה מסתברת כלל, אף לא כספק (ונראה שזו גם כוונת רש"י בד"ה א"א). ולכן מדמה הגמרא שיטת חכמים כאן לשאר מקומות שא"א לצמצם, שלעולם אין להניח שהמידות מצומצמות עד הסוף.

ונראה שאין מחלוקת מציאותית בין ריה"ג וחכמים, אלא הכל מודים שאין ביד האדם לרדת עד סוף המדה לעולם, הן בראיית עיניו הן בשאר כלי מדידה. אלא סובר ריה"ג שהדין נקבע כפי ראות האדם ואין להתחשב במציאות שמעבר ליכולת האדם להגיע אליה, וכל שלפי מראית עיניו יצאו כאחת, כן יש לדון את המציאות. ואפשר שנלמד הדבר מ'הזכרים' – שאמרה תורה שפעמים יש שתי בכורות שמתקדשים, ומזה שמענו שיש לנו לדון עפ"י הנראה לעינינו, וכענין מידות המזבח והכלים לרבנן, וכן שיעור כביצה בינונית – לפי דעתו של רואה ולא לפי ערך מוחלט (ע' כלים יז, ז. ע"ע בחזו"א או"ח לט, א ובשו"ת אגרות משה יו"ד ח"ב קמו וח"ג קכ, ה). ואם כנים הדברים, יש מקום לומר שאם לעיני האדם נראה שיצאו שניהם כאחת, אעפ"י שנודע ע"י בדיקות בכלים מדויקים שאחד קדם, אין להתחשב אלא לפי מראית העין, וכעין צמצום בריבוע התפלין, שהקובע הוא מדידה רגילה ולא ע"י מיקרוסקופ (ע' ערוך השלחן או"ח לב, עה; שו"ת אור לציון ח"א ד ועוד), וכעין שכתבו הפוסקים על אכילת חרקים שאינם נראים לעין בלתי מזוינת. וצ"ע. עוד בענין שאלת 'אפשר לצמצם' – ע' במובא לעיל ט.

תא שמע ממדת כלים ממדת מזבח. שאני התם דרחמנא אמר עביד ובכל היכי דמצית למיעבד ניהא ליה, הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל. רש"י כתב שאין גורסים 'הכל בכתב...! ויש מקיימים הגרסה ומפרשים שאעפ"י שאין ביד אדם לכונן המידות, נסתייעו משמים בבנין המקדש וכליו, שיצאו המידות מכוונות, שהרי הכל נעשה מיד ה' – עפ"י רוח הקדש (ע' 'חדושי הגרי"ז'). ואולם עדיין אנו צריכים לסברה הראשונה בשאר מקומות, שכשנתנה תורה שיעור, הכוונה כפי יכולתו של האדם. וכגון ריבוע של תפלין או מידות מעשה הקטורת במשקל ובמתכונת שקצבה תורה, ועוד. וכיוצא בזה כתבו התוס' במנחות (כג. ד"ה הוא) שאעפ"י שמדת שמן במנחה מעכבת, לא ניתנה תורה למלאכי השרת ואי אפשר שלא ישאר בלוג מן השמן.

דף יח

נמצא מכוון בין שתי עיירות... בגדרי דין העיר הקרובה לענין עגלה ערופה – ע' בחדושי הגרנ"ט קעב; שו"ת בית זבול ח"ב כה, ה. וע"ע במובא ביוסף דעת סוטה מה וב"ב כג:

'מאי טעמא דרבי טרפון? קא סבר ההוא דבריא נפק ברישא'. אפשר שאין כאן הכרעה מוחלטת, כי אין 'רוב' גמור בדבר, אלא מועילה סברה זו לחייב ליתן לכהן את היפה משום דין 'ספק לקט – לקט' (חולין קלט), שכל שיש ספק במתנות עניים או במתנות כהונה, ויש צד וסמך לחייב, כגון חזקת חיוב או סיוע אחר – יש ליתן לכהן. ואולם לאחר שהוקבע הדין שהיפה שייך לכהן, אם מת היפה – מת לכהן (כמבואר להלן בע"ב), כאילו מת לאחר נתינתו.

ולפי זה מה ששנינו 'זכר ונקבה – אין כאן לכהן כלום', הדין נכון אפילו לרבי טרפון ואעפ"י שהזכר בריא – כי דוקא כשאחד שייך בודאי לכהן סמך רבי טרפון על סברה זו אבל במקום שאפשר שאין כאן לכהן כלום – אין מועילה הסברה הזו להוציא מיד בעלים. ואולם בשני זכרים ומת הכחוש – חייב ליתן השמן לכהן, שכבר זכו הכהנים בשמן (עפ"י חזו"א יט, יא. וע' גם חדושים ובאורים ד, ד).

ר' עקיבא אומר: משמנין כו' אמר רבי חייא בר אבא אמר ר' יוחנן: הכהן נוטל כחושה... שומן יהא ביניהן, דאמר ליה לכהן אייתי ראייה דבכור הוא ושקיל'. שמא לכך נקט לשון זו ולא אמר בפשטות

לדברי רב יהודה, אפילו ולדי הולדות פטורים מן הבכורה. ורב הונא חולק. הלכה כרב הונא (רמב"ם ורא"ש). והרמב"ן כתב שהדבר בספק. העמיד לנכרי את הולדות תחת האמהות (שפירש לו שיוכל לגבותם, והרי גיבה וחזיק את כחו. ואפילו לא מתו האמהות אלא אמר לו לכשימותו יוכל לגבות את הולדות. רש"י ועתוס) – אפילו ולדי ולדות פטורים. רשב"ג חולק וסובר שאפילו עד עשרה דורות ויותר – פטורים, שאחריותו לנכרי. רב הונא פרש שרשב"ג מתיחס לאופן שהעמיד ולדותיהן תחת אמותיהן. ומשמע ממהלך הגמרא שלדעת רב יהודה מתפרשים דברי רשב"ג אף ללא העמדה.

דף יז

כד. א. רחל בת רחל בת עז, וכן רחל בת עז בת רחל – האם דינה כ'נדמה' לענין בכורה; ראשית הגז; קרבן? מה דין צמרה לענין שעטנז, ציצת וטומאת נגיעים?
ב. הדלה גפן על גבי תאנה – האם יינה כשר לנסכים?

א. רחל בת רחל בת עז; פרשו בגמרא שלרבי מאיר חייבת בבכורה ואינה בגדר 'נדמה', ולחכמים – פטורה. איבעית אימא, מחלוקתם ברחל בת עז בת רחל, האם חזרה שיות למקומה אם לאו. לפירוש רב אשי, לא נחלקו ר"מ וחכמים בדבר זה.

הרא"ש (וכ"ה בטור יו"ד שטו) פסק לפטור כחכמים. ואילו הרמב"ם השמיט דין זה. וכתב בבית יוסף שדעת הרמב"ם להלכה שחייב, ויש אומרים שגם לדעת הרמב"ם פטור. וכן פסקו אחרונים.

לענין כמה דברים אמרו אמוראים שמודה ר"מ שאינה כשאר בהמות; פסולה לקרבן שעיר של ראש חדש (אחד) – המיוחד ובא מששת ימי בראשית. רבי יוחנן.

הוא הדין לשעיר הרגלים (רש"י ותוס'). יש אומרים שאין פסול אלא לקרבן חובה או קרבן ציבור (ע' במפרשים);

אין לוקים על צמרה משום כלאים (הוקש צמר לפשתן שלא נשתנה. רבי אחא בר יעקב). ואסור משום מראית העין (רמב"ם). ופרש בכסף-משנה שאין מקור לאסור מן התורה. והגר"א (יו"ד רחצב) כתב שמשמע בגמרא שהוא איסור תורה אלא שאין לוקין; צמרה פסול לתכלת (רב פפא); ואינו מטמא בנגעים (רב נחמן בר יצחק) – כפשתן שלא נשתנה. הרמב"ם הביא הלכות אלו לענין רחל בת עז.

ב. הדלה הגפן על גבי תאנה, כיון שנשתנה ריחו פסול לנסכים. כן אמר רב אשי (זבח ונסכים) – מה זבח שלא נשתנה אף נסכים).

כל שכן אם הרכיב שני אילנות, הפירות פסולים לנסכים (ע' ט"ז או"ח תרמט; שו"ת דובב מישרים ח"א סוס"י לא).

והוא הדין לשאר שינויים ביין כגון שנתבשל וכדו', הגם שהם משביחים ולא גורעים, פסולים לנסכים משום שינוי (ע' בשו"ת הריב"ש י; תשב"ץ ח"א פה).

דפים יז – יח

כה. האם 'אפשר לצמצם' אם לאו? מהן הנפקות המבוארות בסוגיא?

לדעת רבי יוסי הגלילי, אפשר לצמצם אפילו בידי שמים. ולדעת חכמים אי אפשר לצמצם. ומסקנת הסוגיא שאפילו דבר שביד האדם המכוין לצמצם אי אפשר לחכמים (כפרש"י). ואולם במדות הכלים והמזבה שאמרה תורה, אעפ"י שאי אפשר לצמצם אין חוששים בדבר ועושים כפי הנראה לעין, שכך ניתנה המצוה לעשות.

הר"י כתב (עתוס' כאן ועירובין ה'רא"ש) שלהלכה אנו נוקטים אפשר לצמצם בידי אדם, ולא בידי שמים. והרמב"ם פסק (רוצח ט, ח) לענין עגלה ערופה שא"א לצמצם אפילו בידי אדם, כחכמים (וע' גם בתוס' בשם הר"ם שמעון).

הנפקות המבוארות בסוגיא: שני זכרים שיצאו מרחם אמם שלא ביכרה – לריה"ג נתקדשו שניהם בקדושת בכורה (הזכרים). וחכמים אומרים: אי אפשר לצמצם, ורק אחד משניהם נתקדש (שאינן לנו לתלות מספק שיצאו שניהם כאחד ממש. עתוס').

כאמור, הלכה כחכמים (רמב"ם בכורות ה, א; יו"ד שיח, א), ודינם כדלהלן יה.

וכן חלל שנמצא מכוון בין שתי עיריות; לר' אליעזר, שתיהן מביאות עגלה ערופה כי אפשר לצמצם בידי אדם, והרי המדידה מכוונת בצמצום, וקרבה שאמרה תורה – אפילו קרובות. ויש תנא הסובר קרבה ולא קרובות, ולפיו לא היו עורפין כלל. לדעת חכמים א"א לצמצם ויביאו עגלה אחת בשותפות ויתנו שתכפר עבור העיר הקרובה משניהם.

יש מקומות בהם מודה רבי יוסי שא"א לצמצם, כגון כלי חרס שנשבר לשנים – אין להניח שחלקיו שוים, שהרי אינו נשבר בקו חלק ויש בו גומות ובלטות.

דף יח

כו. שני זכרים שנולדו ואין ידוע מי מהם הוא הבכור; –

א. מה דינם לענין קדושת בכורה ונתינה לכהן?

ב. מה דינם לענין מתנות זרוע לחיים וקבה? ומה דין המתנות בשאר ספק בכור ומעשר-בהמה?

ג. מת אחד מהם – מה דין השני?

ד. מה הדין בספקות-לידה בזכר ונקבה, בשני זכרים ונקבה, בשתי נקבות וזכר, בשתי נקבות ושני זכרים?

א. שני זכרים שנולדו לרחל שלא ביכרה ואין ידוע מי מהם קדם; אמר רבי טרפון (ברישא): הכהן בורר לו את היפה. ופרשו בגמרא טעמו, שיש להניח שהמשובח יצא ראשונה. ואמרו שלבסוף חזר בו רבי טרפון שהדבר בספק. רבי עקיבא אמר: המוציא מחברו עליו הראיה, הלכך הכהן יטול את הכחוש (אם הבהמות ברשות בעליהן).

יש לומר שגם רבי טרפון מודה לדון המוציא מחברו עליו הראיה, אפילו ברועה כהן (ע' להלן).

כיון שיש לבעלים חזקת 'מרא קמא' כלפי השמן (עפ"י חזו"א. ו"ח).

הזכר הנשאר ביד הבעלים – ירעה עד שיסתאב (ואסור בגיזה ועבודה ונאכל במומו לבעלים), שהרי הוא ספק בכור.

אפשר שגם רבי טרפון קודם חזרה מודה בדבר, כי עכ"פ לא יצא הדבר מידי ספק (חזו"א).